

**Összefoglaló
a LiSS 4. sz. munkacsoport 5. találkozásjáról
(Iasi, Románia, 2011. május 3-5.)**

A Living in Surveillance Societies (a továbbiakban LiSS) elnevezésű, European Cooperation in Science and Technology (COST) finanszírozású projekt¹ 2009 áprilisában indult. A LiSS negyedik munkacsoportjába (WG4), amelynek témája a megfigyelés szabályozása és a közrend, 2009 júniusában kaptam meghívást mint az internet-bűnözés kutatója. A munkacsoport első ülése 2009. szeptember 23-24-én, Brüsszelben volt, amelyen meghatároztuk a munkacsoport céljait, a kidolgozandó témákat és a szervezők ismertették a COST finanszírozási mechanizmusát és a kutatásoknál felhasználható anyagi eszközöket. A második ülésre 2010. február 3-4-én, a svédországi Göteborgban, a harmadik ülésre 2010. szeptember 29-30-án, a szlovéniai Ljubljanában került sor. A negyedik, adatvédelmi konferenciával egybekötött találkozón, 2011 januárjában nem vettem részt. A munkacsoport 5., nemzetközi konferenciával összekötött találkozására a romániai Iasi-ban került sor, 2011. május 3-5-én.

A LiSS-nek összesen 155 résztvevője van, 26 országból. A COST munkacsoportok célja a nemzetközi kapcsolatok kiépítése, bővítése, a hasonló témában kutató/publikáló szakemberek „egymásra találása”, másfelől a választott téma körének meghatározása, definiálása, valamint a releváns közös kutatási/publikálási témák meghatározása. Ennek megfelelően 2010-ben felmerült a LiSS-munkacsoportok találkozásának igénye,² amelyen a konferencia alkalmával került sor.

A konferencia, amelynek helyi szervezője a Ioan Cuza Egyetem volt, a „*Megfigyelés a poszt-autoritárius társadalmakban: A megfigyelés szelleme*” címet kapta. A továbbiakban összegzem a konferencia fontosabb tanulságait.

*

Inglehart, Foa, Peterson és Welzel az individuumboldogságérzetét vizsgálták („Happiness studies”, 1981-2007). Létrehozták az ún. fejlődésmodellt („human development model”), amely szerint nem csupán a gazdasági jólét határozza meg az ember boldogságérzetét, hanem azt tovább növelheti a szabad választás érzése. Ez univerzális jellemzője az emberiségnek, földrajzi adottságoktól és politikai iránytól függetlenül. Ebből kiindulva, az előadások egyik fő kérdése az volt, hogy mi jelentette a szabadságot a kommunizmus alatt, és mi jelenti a szabadságot most a posztkommunista országokban.

A kommunizmusban az egyén szabadsága relatív volt, az egyén csupán a közösség részeként létezhetett. A gazdasági javakhoz korlátozott mértékben juthatott hozzá, a szabad választás élménye is korlátozott keretek között érvényesülhetett. Ez szó szerint is értendő, hiszen egyfelől nem voltak szabad választások (egypártrendszer), másfelől gazdasági szempontból ugyan adott volt a választás szabadsága, de csak korlátozott mértékben (pl. csak kevés dolog közül választhatott a vásárló). Ugyanez érvényes a mozgás szabadságára is:

¹ A projektről bővebben lásd: http://www.cost.esf.org/domains_actions/isch/Actions/IS0807-Living-in-Surveillance-Societies-LiSS-End-date-April-2013; valamint: <http://www.liss-cost.eu/>

² A LiSS WG-k munkájáról lásd bővebben: <http://www.liss-cost.eu/working-groups/>

a mozgás szabadsága csupán a régió belül volt adott, és az sem volt teljes (az állampolgárok nem utazhattak, amikor csak akartak, csak vízum illetve speciális alkalmakra kiadott útlevél birtokában utazhattak, a valutaváltás lehetősége korlátozott volt (csak bizonyos összegű valutát válthatott mindenki).

Hogyan értékeli a posztkommunista országok (felnőtt) lakossága a megfigyelés kultúrájának újjáéledését? Ez a kérdés annak tudatában érdekes, hogy a posztkommunista országok mai felnőtt lakossága még saját bőrén tapasztalhatta a megfigyelést a mindennapokban. Az egyik feltevés szerint ez a tapasztalat vagy olyan mértékű hozzászokást eredményezett, amely miatt a ma demokratikus társadalomban élők nem tekintik olyan mértékben szabadságrombolóknak a kormányok által újonnan bevezetett megfigyelést (adatgyűjtés, adatbázisok összekapcsolhatósága, „nyitott életek”), amilyen mértékű ellenállást vált ki a régi demokráciákban, Nyugat-Európában. A másik hipotézis, hogy a posztszocialista társadalmak éppen a múltbeli sérelmek, a rossz tapasztalatok miatt sokkal intoleránsabbak a megfigyelés újabb technikáival és formáival szemben.

Előadásomban bemutattam az ún. *elégedettség- vagy boldogságkutatások* megállapításait (World Value Survey, European Value Survey), rámutattam a régi demokráciák és a posztkommunista országok differenciáira a boldogság-érzés terén. Hogyan alakult a „boldogság-skála” 1989 előtt és után Európa középső és keleti felén? Tapasztalható-e szignifikáns emelkedés az elégedettség-érzés terén a rendszerváltás után? Milyen fő eltérések figyelhetők meg a két régió elégedettség-érzésében? (Inglehart et al., 2005, 2008; Welzel et al., 2003)

A 20. végén, 21. sz. elején *új megfigyelési formák* láttak napvilágot, amelyeket a technikai fejlődés tett lehetővé és főképp a terrorizmus elleni harc, a büntetőjogi reagálás, valamint a bűnmegelőzési és büntetőjogi célú nemzetközi együttműködés indokolta a bevezetésüket. Különös, hogy a technológiai fejlődés és az európai politikai változások nagyjából egy időben jelentkeztek, és valószínűleg erősítették egymás hatását. (Marx, 1996)

Hogyan viszonyul a posztkommunista társadalom a megfigyelés mai formáihoz? A kérdést az állampolgári vélekedések felől közelítettem meg, mégpedig: a strasbourgi emberi jogi bírósághoz intézett beadványok alakulásának áttekintésével, az Eurobarometer 2008-ban készített felmérésének,³ valamint az EU 2006/24/EK irányelvét⁴ a belső jogba átültető jogszabályok társadalmi fogadtatásának bemutatásával.

Elmondható, hogy a posztszocialista országok lakossága inkább kritikusabban szemléli a személyes adatok monitorozását – még ha bűnmegelőzési okok indokolják is. (Kivétel a légitársaságokban részt vevő utasok adatainak nyilvántartását, amelyet minden vizsgált régió egyaránt inkább elfogadhatónak tart.) Ha megnézzük a szociodemográfiai eltéréseket, azt találjuk, hogy a terrorizmus elleni küzdelem jegyében korlátlan adatgyűjtést igénylő állampolgárok inkább az alacsony iskolai végzettségű, vidéki, illetve kistelepülésen élő, fizikai alkalmazottak voltak. A posztszocialisták javára, az intolerancia irányában tapasztalható eltérés tehát annál inkább figyelemre méltó, minthogy a válaszolók között itt sem volt felülreprezentált a felsőfokú végzettségű, nagyvárosi lakosság.

---

³ Data protection in the European Union. Citizens' perceptions. Analytical report. Flash Eurobarometer 225 – The Gallup Organization. Elérhető: http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl_225_en.pdf

⁴ Az Európai Parlament és a Tanács 2006/24/EK Irányelve (2006. március 15.) a nyilvánosan elérhető elektronikus hírközlési szolgáltatások nyújtása, illetve a nyilvános hírközlő hálózatok szolgáltatása keretében előállított vagy feldolgozott adatok megőrzéséről és a 2002/58/EK irányelv módosításáról (Adatrögzítési irányelv). (L 105/54-63.o.) Hazánkban implementálta a 2007. évi CLXXIV. törvény, hatályos 2008. III. 15-től.

Ezt a megállapítást erősítette meg **Jelena Budak (The Institute of Economics, Zágráb, Horvátország)**, aki a megfigyeléssel kapcsolatos attitűdöket közgazdasági szempontból vizsgálta. Horvátországban 500, 18 és 70 év közötti állampolgárt kérdezett meg a hétköznapi megfigyelési technikákkal (térfelügyelő kamerák, intelligens, felhasználóspecifikus hirdetések, biztosítási kockázatfelmérés célú adatbányászat stb.) szembeni ellenérzéseikről. Azt találta, hogy az életkor és az iskolai végzettség nagyban korrelál a megfigyelés-ellenességgel. Ez a két tényező határozza meg a megfigyeléshez való hozzáállást. A fiatalok és a felsőfokú végzettségűek ellenzik leginkább az állampolgárokról való adatgyűjtést.

Meg kell jegyezni, hogy az Eurobarometer felmérése szerint poszt-szocialista országokban a válaszolók nagyobb arányban voltak tisztában az adatvédelemmel kapcsolatos jogjaikkal – pl. hogy ha valamely cég jogellenesen kezeli az adataikat, akkor bírósághoz fordulhatnak kompenzációért. Kiemelkedik a sorból a poszt-kommunista régióban Magyarország, Szlovénia, Litvánia, Lengyelország és Csehország, míg Romániában és Bulgáriában még a nyugat-európai válaszolókhoz képest is kevésbé ismerik az adatvédelemmel kapcsolatos jogukat a válaszolók. (Eurobarometer 2008: 29)

A legtöbb poszt-szocialista ország tehát rangosabb helyet foglal el a nyugati demokráciáknál a következő kérdésekben:

1. a jogtalan adatkezelés miatt igényelhető kompenzáció lehetőségének ismerete;
2. a szervezetek átlátható működéséhez fűződő követelmény ismerete.

Ezekben az országokban talán a társadalmi – kollektív – bizalmatlansággal függ össze az adatvédelem szem előtt tartása. Az adatvédelmi kérdések előtérbe helyezésének másik lehetséges oka a nagyfokú korrupcióban vagy legalábbis annak percepciójában keresendő: a TÁRKI tanulmánya szerint (Tóth, 2009) a volt szocialista országokban az emberek magasabbra teszik a korrupció mértékét a hivatalos statisztikáknál. Emiatt talán jobban tudatában vannak az (adatkezelő) intézmények átláthatósági követelményeinek (a volt szocialista országok közül csak Csehország helyezkedik el a skálán az átlag alatt: Eurobarometer, 2008: 31) Ezen kívül Magyarországon az állampolgárok tájékoztatása adatvédelmi jogokról hangsúlyos és az adatvédelem intézményei jól kiépültek.

Doina Balahur és Adrian Iftene (Ioan Cuza University, Iasi, Románia) felhívták a figyelmet az attitűdvizsgálatok csapdáira: olyan szenzitív témákban, amilyen az adatvédelem is, a válaszadót befolyásolja környezete véleménye, így a megkérdezettek általában nem saját, őszinte véleményüknek adnak hangot, hanem azt fogalmazzák meg, amit – szerintük – elvárnak tőlük. Így az adatvédelem kérdésében hajlamosak vagyunk radikálisak lenni, csak azért, mert a téma aktuális. Éppen ezért, az ilyen esetekre célszerű zárt, feleletválasztós helyett nyitottá tenni a kérdőívet. A kutatók egyfelől a fórumhozzászólásokat, másfelől pedig a blogokat elemezték, szövegelemző szoftver segítségével. Nemcsak a verbális jeleket, de az érzelemkifejező eszközöket (emoticon, írásjelek stb.) is figyelték. A kommunikáció lehallgatásáról a legtöbben ezek szerint semlegesen gondolkodnak (60%), kritikákat a „megfigyeltek” 30%-a fogalmazott meg, míg csak 10% tartja teljes mértékben elfogadhatónak a jogkövető állampolgárok bűnmegelőzési célú lehallgatását.

Michael Nagenborg (University of Tübingen, Németország) bemutatta az ETICA (Ethical Issue of Emerging ICT Applications) elnevezésű nemzetközi projektet, amely a leicesteri Montfort University koordinálásával a 21. század technológiai újításait térképezi fel és vizsgálja etikai szemszögből.⁵ Hangsúlyozta, hogy a napjainkban a megőrzést lehetővé tevő technológiák miatt a felejtés lehetősége háttérbe szorult. A felejtéshez való jogot főként a poszt-szocialista régióban azonban hajlamosak vagyunk összekeverni a politikai

⁵ A projektről részletesen lásd: <http://www.etica-project.eu>

büntettekért való felelősség elmosásával, de korántsem erről van szó. A bűnösöknek felelniük kell, de emellett megadni a lehetőséget arra, hogy a következő generációk – a múlt megismerésével és elfogadásával együtt – elfeledhessék azt. Hiszen az állandó lelkipurdalás, a bosszú, a bűnösök keresése, a sorsunk miatt mások okolása fejlődésképtelenné teheti a jövő generációit. Ehhez kapcsolódik a technikai értelemben vett elfeledettséghez való jog. (Mayer-Schönberger, 2009; Bennett, 2001)

Székely Iván (Eötvös Károly Intézet, Budapest) szerint az információs technikai robbanás előtt volt lehetőségünk arra, hogy megőrizzük titkainkat, azonban ma már nincs. Ha létezik e-demokrácia, akkor létezik e-diktatúra is, már pedig az adatok készletező jellegű rögzítése és korlátlan megőrzése ez utóbbi felé nyitott kaput. Míg régen a felejtés volt a norma és az emlékezés a kivétel, addig a technikai fejlődéssel mára ez megfordult. A felejtés és a megőrzés kiegyensúlyozása a kulcs arra, hogy az e-diktatúra állapotát ne érzük el. Az ETICA minden vizsgált technológiánál azokat a jogi és önszabályozási fékeket és ellensúlyokat keresi, amelyek hozzácsatolásával a totális rendszerek újjáéledése megakadályozható. A túlzott mértékű adatgazdálkodás egyik megnyilvánulási formái például a kockázatbecslő adatbázisok, amelyek immár nemcsak a bűnelkövetők, de a jogtisztelő állampolgárok adatainak nyilvántartásával (utóbbira példa a biztosítók adatbányász tevékenysége) megpróbálják előre jelezni a bűncselekményeket és a káreseményeket. Ez, kombinálva a punitív populizmus és a zérótolerancia-politika előretörésével, veszélyes fegyver, hiszen mindenki *potenciális elkövetővé* válik.

Charlotte Bagger Tranberg (Juridisk Institut, Dánia) ezzel kapcsolatban rámutatott a technikai fejlődés követetelenségére, különös tekintettel az európai szabályozás egységesítésének követelményére. Dániában például 2010 óta lehetőség van arra is, hogy lakott területen kívülre, nem bűnmegelőzési célból is térfigyelő kamerákat telepítsenek. Ezzel olyan szükségtelen megfigyelési lehetőséget teremtett a jogalkotó, amely a sokat kritizált adatrögzítési irányelven is túlmutat, hiszen a gyűjtött adatok mennyisége nincs egyensúlyban a megelőzni kívánt ártalommal.

*

A konferencia mellett munkacsoport-ülések is zajlottak, ezúttal nyilvánosak. A munkacsoport-üléseken bemutattuk a csoportok kutatásait az érdeklődők számára, és megbeszélést tartottunk egy angol nyelvű közös kiadványról „*Magánszféra és megfigyelési rezsimek összehasonlító elemzése*” (Privacy and surveillance regimes in a comparative perspective) címmel, amelyben a kutatók közös tanulmányaikat publikálják majd. A megjelenés éve várhatóan 2012. A LiSS WG4 munkacsoport következő találkozója előreláthatólag 2011 októberében, Barcelonában lesz.

Irodalomjegyzék

Bennett, C.J. (2001) Cookies, web bugs, webcams and cue cats. Patterns of surveillance on the world wide web. *Ethics and Information Technology*, 3:3 (2001), 197-210

Iglehart, R., Foa, R., Peterson, C. & Welzel, C. (2008) Development, freedom and rising happiness. A global perspective (1981-2007) *Perspective on Psychological Science* Vol. 3, No. 4, pp. 264-285

Inglehart, R. & Welzel, C. (2005) *Modernization, cultural change and democracy: The human development sequence*. New York: Cambridge University Press

Marx, G.T. (1996) Electric eye in the sky. Some reflections on the surveillance and popular culture. In: D. Lyon and E. Zureik (eds.) Computers, surveillance and privacy. University of Minnesota Press, 1996, pp. 193-233

Mayer-Schönberger, V. (2009) Delete. The Virtue of Forgetting in the Digital Age. Princeton University Press, Princeton and Oxford

Tóth, I.Gy. (2009) Bizalomhiány, normazavarok, igazságtalanságérzet és paternalizmus a magyar társadalom értékstruktúrájában. A gazdasági felemelkedés társadalmi-kulturális feltételei című kutatás zárójelentése. TÁRKI, Budapest

Welzel, C., Inglehart, R. & Klingemann, H.D. (2003) The theory of human development: A cross-cultural analysis. European Journal of Political Research, 42, 341-79

Budapest, 2011. június 10.

Parti Katalin
tud. fms.
Bűnözéskutató Osztály